

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2021/1

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

A szerkesztőbizottság tagjai
Boszoki Petra
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borítóterv
Simor Kamilla

Felelős kiadó
a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

BARTÓK ZSÓFIA ÁGNES	
A gyónás lehetséges hibái és a természet elleni bűnök fajtái	
A <i>Guillermus-kódex</i> két bejegyzéséről.....	5
B. KOVÁCS PÉTER	
A fegyelem igája és törvénye	
Adalékok a Kisebbik István-legenda szerzőjének műveltségéhez.....	22
HERNÁDY JUDIT	
Kötet- és cikluskompozíciók a magyar udvari költészetben Listius László, Beniczky Péter, Esterházy Pál és Koháry István művei alapján.....	34

KRITIKAI LAPOK

SZOLYKA HAJNALKA	
Leporolt klasszikusok, aktualizáló olvasatok	
(ONDER Csaba, <i>Festina lente: Tanulmányok a 19. századi magyar irodalomról</i> , Eger, Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó, 2020.).....	54
PÁLFY ESZTER	
Lokális emlékezet, nemzeti kultusz	
(VADERNA Gábor, <i>Honnan és hová? Arany János és a nagyszalontai hagyomány</i> , Bp., Reciti, 2020 [Vitæ, 1].).....	58

HASZNOS MULATSÁGOK

BALÁZS-HAJDU PÉTER	
Haza, a magasba	
Koháry István jelentőségéről.....	65

Balázs-Hajdu Péter

Haza, a magasba

Koháry István jelentőségéről

„Én nem bánám, ha néha-néha meglátogatna a Szomorúság. Mondjuk, havonta egyszer. Vagy inkább félévenként. Elüldögélhetne itt. Még be is sötétítenék a kedvéért. Összehúznám magam. És sajogna, sajogna a szívem. De hogy mindennap eljön! Na nem, azt már mégsem!” – Lázár Ervin méltán népszerű mesekönyve, *A Négyszögletű Kerek Erdő* nyitányában a beszélő egy olyan maga teremtette világba menekül, ahol a hozzá hasonló, korántsem hibátlan, de alapvetően jó szándékú figurák társasága szabadítja meg az elviselhetetlen magánytól.¹ Ez a megoldás általánosan elterjedt, de nem kizárólagos. A klasszikus retorika ugyanis négy olyan toposzt ismer, amely a lélektani rossz (*malum*) elkerülésére szolgál, s ezek közül csak az egyik az irodalmi eszképzismus kézenfekvő eszköze, a kikerülés (*evitatio*).² A rideg valóság elől legegyszerűbb a fikció erdejébe rejtőzni. Folytatva a sort, a lélektani rosszat szabadulás (*liberatio*), kisebbités (*imminutio*) és elviselés (*tolerantia*) által is el lehet kerülni.

Jelen dolgozat a 17. századi főúri poéta, Koháry István vershagyatékának árnyaltabb megítéléséhez kínál értelmezési keretet.³ E költőnek élete egy bizonyos szakaszában szintén meghatározó élménye volt a gyötrelmes egyedüllét, ámde a fentiekől tökéletesen eltérő retorikai-poétikai megoldásokat választott önmaga vigasztalására. Vegyük például az alábbi verszárlatot:⁴

Versemet végezem, az bánat, jól érzem, hozzám visszatére,
Ült mellém újobban most is az Farsangban, csak szállást sem kére,
Nem lehet lakása, másutt maradása, de nem száll szívemre.

Kérlek, bánat, kérlek, hogy kikergettelek, bocsásd meg vétkeket,
Romanom kellenék, s éppen elepednék, ha úznéd kedvemet,
Engedd, hogy csendesen szívem pihenessen, ne búsíts engemet.

1 LÁZÁR ERVIN, *Bemutatkozunk* = L. E., *A Négyszögletű Kerek Erdő*, Bp., Móra Ferenc Könyvkiadó, 1985, 5–21.

2 A retorikai fogalmakat a *Kis magyar retorika* definícióit követve használom: SZABÓ G. ZOLTÁN, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, *Kis magyar retorika: Bevezetés az irodalmi retorikába*, Bp., Tankönyvkiadó, 1988.

3 *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század*, 16, Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei, s. a. r. KOMLOVSZKI TIBOR, S. SÁRDI MARGIT, Bp., Balassi, 2000 (a továbbiakban: RMKT), 51–373. Digitalizált formában lásd: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/rozsnyai-d%C3%A1vid-koh%C3%A1ry-istv%C3%A1n-petr%C5%91czy-kata-szid%C3%B3nia-%C3%A9s-k%C5%91szeghy-p%C3%A1l-vers/> (2021. 03. 31.)

4 RMKT, 35. sz., 19–20. vsz.

Látjuk, ebben az alkotásban is a fenti meséhez hasonló képzet- és fogalomkör jelenik meg, csakhogy ehelyütt a vers beszélője egészen másként viszonyul a problémához, mint a Lázár Ervin-i menekülő figura. Ő, miután hasztalan próbált elszökni a bánat elől, kénytelen lesz elviselni azt egészen addig, amíg nem éri el végső célját, a szabadulást.

Tudniillik börtönben van.

Deus dat cui vult – Isten annak ad, akinek akar. Ez volt a Koháry-család jelmondata, mely Koháry II. István gróf esetében igazán találónak bizonyult.⁵

A katona-politikus-költő Koháry 1649-ben született a felvidéki Csábrág várában.⁶ Udvarhú főúri család sarjaként a nagyszombati jezsuita kollégium után a bécsi egyetemen folytatott bölcséleti-teológiai tanulmányokat. A császárváros fényűzése eleinte magával ragadta, s a bőkezű szülői apanázzst előkelő öltözékek, mutatós fegyverek, pompás lovak vásárlására fordította, ám később már a pazarló életmód inkább visszatetszést keltett benne, s ezeket „a jó Béccsel együtt megúnván”,⁷ 1667-ben befejezte a tanulmányait és hazatért. Miután édesapja egy ütközetben elesett, I. Lipót császár őt tette meg a füleki vár főkapitányának. Ebbéli minőségében hamar megkörnyékezte a Habsburg-ellenes felkelés vezére, Thököly Imre, de hiába próbálta a kuruc ügynek megnyerni a fiatal várkapitányt, Koháry továbbra is a bécsi udvar híve maradt. Elkötelezettségéért még több uralkodói kegyben részesült: 1681-ben ezredessé léptették elő, királyi tanácsossá és aranykulcsos kamarássá nevezték ki.⁸

Erőskezű vezető volt, sikeresen harcolt a török ellen. Az erdélyiek és a törökök egyesült serege 1682 szeptemberének elején kezdte meg Fülek ostromát. Koháry elszántan tartotta a várat a túlerővel szemben, de a császáriaktól további segítséget nem kapott. Az elkeseredett őrség a háta mögött kiegészített az ostromlókkal, s a vár feladásával szabad elvonulást nyertek. Ő maga viszont fogságba esett.

Így vette kezdetét Koháry háromévi raboskodása. Előbb a regéci vár börtönébe zárták, elég zord körülmények közé. Innen sikertelen szökési kísérlete után Munkácsra vitték, ahol úgyszintén nagyon mostohán bántak vele. Megtörni s a maguk oldalára állítani azonban nem sikerült. Thököly politikai helyzete időközben (1685-re) megnehezült. Értékes túszt ezért a nagyobb biztonság érdekében Tokajra, majd Sárospatakra, végül Ungvárra szállíttatta. Cserébe ugyan nem egyezett bele, de kuruc foglyok szabadon bocsátása fejében hajlandó volt enyhíteni Koháry rabságán: levették nehéz bilincseit, végre meleg ételt kapott, esetenként

5 Géza von CSERGHEÖ, *Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone*, 8–14, Nürnberg, Bauer und Raspe, 1887/88, 318.

6 Az életrajzot javarészt Illéssy János tanulmánya után állítottam össze: ILLÉSSY János, *Gróf Koháry István élete és munkái*, Karcag, Szódi S[ándor], 1885.

7 Az 1667 januárjában kelt levelet Thaly Kálmán ismerteti: THALY Kálmán, *Koháry István tanulókori leveleiből*, Századok, 1876, 395.

8 NAGY Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*, VI, Pest, Ráth Mór, 1860, 291–292.

vendégeket is fogadhatott. Ungvár elestével szabadult ki. Állhatóságáért Lipót egyebek mellett grófi címmel ruházta föl, és örökös jogon neki ajándékozta Fülekét.

Pályafutása ezután kezdett el igazán felívelni. Altábornokként 1686 augusztusában seregével részt vett Buda felszabadításában, majd Eger ostromával folytatta a török kiűzését. Az újabb haditettek során súlyosan megsebesült; agyúlövedék nyomorította meg a jobb karját, s e szerencsétlenség következtében katonai hivatása véget ért. Ám a barokk életideált megtestesítő Koháry politikai csillaga a változékony időkben, ingadozó viszonyok közepette is tovább emelkedett. A csúcra 1714-ben ért, ekkor választották országbíróvá. (Sebesülése óta írásképtelen lévén, ebbéli minőségében ő lett az első magyar hivatalos névbélyegző tulajdonosa.⁹) 1720 után egyre inkább visszavonult az államügyektől, idejét többek között versei gondozásának szentelte. Élete során komoly vagyont tett szert, melyet nagyrészt szerzetesrendeknek és egyházi iskoláknak adományozott. A szolgálatában álló Gyöngyösi István több művét is neki ajánlotta. 1731. március 29-én halt meg, életének 83. esztendejében. Garamszentbenedeken temették el a benedekrendi templom sírboltjában.

A történeti munkákból egy rettenthetetlen hadvezér tekintélyt parancsoló alakja tárul elénk. Kézenfekvő volna a szerzői profilt is ehhez igazítani, ahogyan mondjuk lehetséges irodalmi elődje, Zrínyi Miklós teszi az *Obsidio Szigetiana* című, heroikus szellemű eposz megalkotásával. Csakhogy a Koháry formálta költői önarckép (*quid affectet quisque*) szöges ellentéte a történetinek, ő ugyanis jobbra küzdelmes életének tényszerű, ámde érdektelen és/vagy eseménytelen jeleneiből építi imázsát.¹⁰

A narratív verseskötetek hagyományára általában Francesco Petrarca *Daloskönyvéig* (*Canzoniere*) szokás visszatekinteni, noha természetesen Petrarcának is voltak irodalmi előképei.¹¹ A *Daloskönyv* azonban egyedülálló hatást gyakorolt a nyugati világ költészetére; nyomában a lírai versciklusok mindinkább önéletrajzi jellegűvé váltak.¹² Petrarca ezt a válogatást *Népnyelven írt dolgok töredékeiként* (*Rerum vulgarium fragmenta*) emlegette, s az életmű további, latin nyelvű részével szembeállítva lekicsinylően olyan csekélységnek vallotta, melyet csak játékból próbált ki. Ennek ellenére hosszú évtizedeken keresztül, egészen a haláláig dolgozott rajta.

9 CZOBOR Alfréd, *Az első hazai hivatalos névbélyegző*, Magyar Könyvszemle, 1926, 133–138.

10 A kérdés külön tanulmányt érdemel. Társadalmi vonatkozásairól Hajzer-Módlí Éva írt kitűnő disszertációt a közelmúltban: HAJZER-MÓDLI Éva, *Szerepek és imázsépítés: Koháry István, egy XVII. századi főúr társadalmi reprezentációs szerepe és gondolkodásmódja*, doktori értekezés, Bp., 2018.

11 ZEMPLÉNYI Ferenc, *A petrarkista verskötet = Z. F., Műfajok reneszánsz és barokk között*, Bp., Universitas, 2002 (Historia Litteraria, 11), 13–21.

12 Teodolinda BAROLINI, *Az én az idő labirintusában: Rerum vulgarium fragmenta*, ford. LENGYEL Réka = *Petrarca: Kalauz az életműhöz*, szerk. VICTORIA KIRKHAM, ARMANDO MAGGI, Bp., Kortárs, 2018, 68.

A *Daloskönyv* végső alakjában 366 költeményt tartalmaz, melyek zömét a költő által csak Laurának nevezett rejtélyes nőalak ihlette. Úgy tudni, Petrarca 1327. április 6-án gyulladt szerelemre, amikor az avignoni Szent Klára-templomban a nagypénteki misén megpillantotta az akkor tizennégy éves leányt, és noha Laura huszonegy évvel később ugyanezen a napon, vagyis 1348. április 6-án, szintén nagypénteken eltávozott az élők sorából, Petrarca továbbra is, mindörökre őt szerette.

Az a kérdés, hogy a *Daloskönyv* e végső formájában lezárt alkotásnak tekinthető-e, megválaszolhatatlan. A kutatók általában azt feltételezik, hogy ha Petrarcát nem ragadja el a halál, valószínűleg további változtatásokat eszközölt volna a gyűjtemény elrendezésén. Mások szerint viszont a címben is hangsúlyozott töredettség a szerzői koncepció része, s a műegészből igenis kinyerhető a nagyszerű, éteri szerelemnek valamiféle költői története.

Az egyik különösen radikális megközelítés az elmés francia teoretikus, Jacques Roubaud nevéhez köthető.¹³ Az általa szám-elvűként ismertetett hipotézis azon a felismerésen alapszik, hogy 1327-ben nagypéntek valójában nem április 6-ára, hanem 10-ére esett. Az észrevétel jogos, hiszen alig hihető, hogy az életrajzi adatait máskülönben akkurátusan nyilvántartó Petrarca eltévesztette volna egy ilyen kardinális esemény pontos dátumát. Ám meg kell jegyeznünk, hogy ez a jelenség a korban nem teljesen egyedülálló. Hasonló anomália figyelhető meg Dante Alighieri monumentális költeménye, az *Isteni színjáték* (*Commedia*) esetében is.¹⁴ Az ebben vizionált túlvilági utazást Dante az 1300-as év húsvéti időszakára teszi, melynek során, mint írja, nagypéntek és Gyümölcsoltó Boldogasszony, vagyis a kereszthalál és Krisztus fogantatásának ünnepe egybeesett. A probléma forrása ugyanaz. Gyümölcsoltó Boldogasszony állandó ünnep, március 25-én van a napja. Ezzel szemben nagypéntek mozgóünnep, mely 1300-ban tényszerűen április 8-án volt. Tudnivaló, hogy mindkét költő óriási, alkalmasint ezoterikus jelentőséget tulajdonított a kronológiának, ezért nagyon is indokolt a manipulált dátumok mögött valamiféle rejtett értelmet keresnünk – más kérdés, hogy képesek vagyunk-e rekonstruálni az eredeti szerzői elképzelést.

Jacques Roubaud mindenesetre úgy véli, hogy mivel Petrarca sorsának meghatározó fordulatai mindig ugyanarra a napra helyeződnek, ezért a 366 számozott vers az április 6-i nagypéntekkel keretezett, szükségképpen csak a költészet világában létező ciklust, a *Daloskönyv* évét öleli fel. Ennek értelmében a verseskötetet az egyes alkotások úgy töltik ki, mint egy univerzális kalendáriumot, melyben a versek sorszáma mutatja meg, hogy a kezdőponttól számítva melyik napra kell vonatkoztatni az adott költemény tartalmát. Ezt a hipotézist Roubaud – gyakran figyelemre méltó kreativitásról téve tanúbizonyságot – számos megfeleltetéssel támasztja alá. Végül fordít a módszerén, és a Laura születését leíró CCCXXV. számú énekből (*canzone*) kiszámítja, hogy a titokzatos hölgy születési ideje 1313. február 24., kedd.

13 Jacques ROUBAUD, *Francesco Petrarca rövid életrajza, majd a Rerum Vulgarium Fragmenta szám-elvű elrendezése*, ford. SZIGETI Csaba, Világosság, 2004/2–3, 55–70.

14 BÁN Imre, *Az Isteni Színjáték szerkezete*, ItK, 1983/1–3, 14.

Ezt a kétségkívül provokatív elgondolást azért tartottam szükségesnek referálni, mert rajta keresztül számot vetettünk egy olyan poétikai rendezőelvvvel, melynek lényege a személyes életpálya és az egyházi év kronológiájának egymásra vetítése, aminek segítségével a kompozíció egyfajta misztikus távlatot nyer.

A magyar irodalom történetében az első ilyesfajta „lírai regény” a Balassi Bálinté.¹⁵ Izgalmas, el nem döntött kérdés, hogy Balassi ismerte-e közvetlenül Francesco Petrarca *Daloskönyvét*, szükségképpen elvi marad az a dilemma is, hogy tükrözheti-e a nagy előd hatását a verskorpusz töredezettsége – mindenesetre a híres Balassa-kódex előlapjára egy 18. századi kéz a *Balassa Bálint verseinek fragmentumi* címet kanyarította.¹⁶

Mint ismeretes, ebben a gyűjteményben Balassi sorszámozott énekei szerelemeket elbeszélő történetekké állnak össze. Ezek közül a legnagyobb ívet az úgynevezett *Nagyciklus* rajzolja meg az ifjúkori fellángolásoktól a mélyebb Júlia-szerelemig, mely végül a csalódott férfi világgá bujdosásával végződik.¹⁷ Régi megfigyelés, hogy az önkéntes száműzetést leíró versek záróstrófaiban a ciklus megfoghatatlanabb sorszámait az 1589-es év konkrét dátumai erősítik meg.¹⁸ A kronológia hangsúlyosabbá válik. Csakhogy Szent Iván (59.),¹⁹ Szent Lőrinc (62.), Szent Bertalan (63.) napjának említése nem hoz létre semmiféle jelentéstöbbletet. Hovatovább a beszélő „sovány böjt”, vagyis nagyböjt alkalmával éppenséggel arról emlékezik meg, milyen jól mulattak annak idején egy társával és két bécsi prostituálttal édesnégyesben (60.).²⁰

Akárhogy is, a Balassa-kódex elrendezése példaértékű volt. Nyomában a 17. századi magyar költészet több igen eltérő karakterű alkotója: Rimay János, Wathay Ferenc, Zrínyi Miklós, gróf Balassa Bálint, illetve Koháry István is ön-életrajzi sémára komponálta versgyűjteményét.

Koháry élete alkonyán, az 1720-as évek során öt kötetben adta közre tíz ciklusra osztott lírai opuszát. Az egyes versciklusok rendszerint egy-egy meghatározó életszakasz köré rendeződnek, ekképpen a személyes élettörténet narratívája teszi az egyes részeket zárt műegésszé. A leghangsúlyosabb epizód a rabság, jó-szerével erre az alapélményre épül a teljes költői program. A kvázi-kronologikus elrendezésnek megfelelően a börtönének történetét az első kötet beszéli el, melynek címe:

SOK ÓHAJTÁS KÖZBEN, ÍNSÉG VISELÉSBEN, ÉHSÉG SZENVEDÉSBEN,
KESERVES RABSÁGBAN, **MUNKÁCS KÖVÁRÁBAN** SZERZETT VERSEK²¹

15 KLANICZAY TIBOR, *A szerelem költője* = K. T., *Reneszánsz és barokk*, Bp., Szépirodalmi, 1961.

16 HORVÁTH IVÁN, *Balassi Bálint verseinek fragmentumi*, Credo, 2018/3–4, 18–39.

17 VARJAS BÉLA, *Balassi Nagyciklusa*, ItK, 1976, 585–612.

18 WALDAPFEL JÓZSEF, *Balassi költeményeinek kronológiája (Első közlemény)*, ItK, 1926, 210.

19 A Balassa-kódex számozása szerint.

20 Vö. LUKÁCSY SÁNDOR, *Balassi Bálint meg az első csoportosításhoz*, Mai Nap, 1995. ápr. 2.

Szemben a továbbiakkal ez a könyv nem csupán egyetlen füzetből áll, hanem öt kisebb fizikai egységből tevődik össze. Ezek közül autentikus hatást egyedül a nyitófüzet tartalma kelt, a maradék négyben utólagosság nyomai figyelhetők meg. Anyaga rendhagyó módon két szorosabban összetartozó ciklusra oszlik.²²

Az első:

ÜDÖNK MÚLÁSÁRA, BÚNK TÁVOZTATÁSÁRA VERSEINKET KOHOLLYUK

Ez a tizenöt (15–29. sz.)²³ verset magában foglaló szakasz kevésbé látszik homogénnek. Vezérgondolata az a felismerés, hogy miközben az élettől elzárt rab egyre az idő múlását sürgeti a szabadulásra várva, visszafordíthatatlanul elmúlik életideje is. A füzért nyitó- és záróvers keretezi, mely utóbbi a keletkezés helyét, idejét és körülményeit rögzíti. Eszerint a szóban forgó költeményeket 1683 karácsonyának hetében szerezték. A dátum – különösen a mélyen katolikus Koháry tollán – messzemenően szimbolikus: a karácsony a megváltó Krisztus születésének ünnepe, mellyel új időszámítás veszi kezdetét.²⁴

A második:

RABSÁGBAN HEVERVE, BÁNAT MŰHELYÉBEN FÁRADVA, HENYÉLÉS TÁVOZTATÁSÁRA KOHOLT VERSEK²⁵

A gyűjtemény tizenkét (30–41. sz.) verset tartalmaz, s ez a szám már előre vetíti a ciklikusan visszatérő idő rendezőelvét, szemben a korábbi lineáris időszemlélettel. A nyitóvers (30. sz.) megerősíti várakozásainkat, a ciklus szorosan kötődik a liturgiai év eseményeihez.²⁶

21 Ha a címben fettel kiemelt betűket római számként azonosítva összeadjuk, 1683-at kapunk, mely a ciklus keletkezésének évszáma. (A számoláshoz fontos tudni, hogy a latin írásmód sajátosságából adódóan a V és az U, valamint az I és a J csereszabatosak.) Az ilyen feliratokat kronogrammnak nevezzük. A verses kronogramma az úgynevezett kronosztichon. Koháry István előszeretettel alkalmazta mindkettőt a köteteiben. (Vö. VÉRTESY Miklós, *Koháry István latin kronogramjai*, Filológiai Közlöny, 1973/1–2, 184–185.)

22 Ezt jelzi egyebek mellett a versforma is. A szerző a Balassi-strófa egy általa módosított változatát alkalmazza, melynek utolsó periódusa az eredetihez képest egy szótaggal rövidebb; rím- és ritmusképlete tehát: a6, a6, b6, c6, c6, b6, d6, d6, b6. Ez a jellegzetes forma azonban csak a tárgyalt füzetben, illetve további három, e ciklusok exkurzusának tekinthető költeményben (53., 80., 81. sz.) jelenik meg. A verses életmű további része felező tizenkettes sorokban íródott. Azt a distinkciót, mely szerint előbbit a lírai, utóbbit az epikus jellegű verseiben alkalmazta, nem tartom érvényesnek. Vö. BÁN Imre, *Koháry István = A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964, 203.

23 Az RMKT számozása szerint.

24 Az egyházi ünnepek és az azokkal kapcsolatos tanok kérdésében a Katolikus Lexikon vonatkozó szócikkeire hagyatkoztam: *Magyar katolikus lexikon*, I–XV, főszerk. Diós István, Bp., Szent István Társulat, 1993–2010.

25 RMKT 30–41. sz.

JOBB RÉSZÉT KENYEREMNEK MIVEL IMMÁR MEGETTEM,
MÉLTÓ HALÁLOMAT NAPONKÉNT ELVÁRNOM

Felütése hálaadás Istennek, a beszélő megköszöni az irgalmat, hogy új eszten-dőt érhetett. Koháry esetében mindez aligha üres frázis, azonban természetesen ennek is van mögöttes jelentése. 1684-ben Koháry 35 éves. Jusson eszünkbe: ennyi idősen, „az emberélet útjának felén” kezdi meg pokoljárását Dante.

A vers keletkezését a szerző vízkereszt hetére datálja. Vízkereszt ünnepe január hatodika. A magyar elnevezés köztudottan Jézus megkeresztelkedésére emlékeztet: „Azokban a napokban történt, hogy eljött Jézus a galileai Názaretből, és megkereszteltette magát Jánossal a Jordánban. Amikor feljött a vízből, látta, hogy megnyílik az ég, és a Lélek galamb alakjában leszáll rá. Szózat is hallatszott az égből: »Te vagy az én szeretett Fiam, benned telik kedvem.«²⁷ Az ünnep hivatalos neve ennek megfelelően *Epiphania Domini*, azaz *Urunk megjelenése*. Az Úr megjelent és kinyilatkoztatta az üdvösséget, mely a túlvilági boldogság, a mennyországba jutottak állapota. A katolikus dogmatika szerint Isten országa az üdvözítő Krisztus kereszthalála és föltámadása által nyílt meg az egyház népének. Ennek az emlékünnepe a húsvét. Így a vízkereszt az egyházi év két nagy ünnepkörét köti össze: a megtestesülését (karácsony) és a megváltását (húsvét).

Ámde a vízkereszt egyben a farsang kezdete is, amint az négy vegyes tárgyú meditatív költemény (31–34. sz.) után a tárgyalt ciklusban is tematizálódik:

HAJ KI, BÁNAT, ELÖL JÜTT AZ FARSANG,
MAJD VÍGAN LAKJUNK MOSTAN MÁR KEDVÜNKRE

Ez az a vers, melyet a dolgozat elején idéztem. Benne a beszélő a fantázia korlátlan birodalmában keres menedéket a realitás elől, csak hogy a szabadság víziói hamar szertefoszlanak, s ekkor újra számot kell vetnie tényleges sorsával. (Öszszességében ebben, a látszat és a valóság, az élet és az álom összemosódásában ismerszik meg a Koháry-líra világlátása.²⁸)

A farsangi multság felidézését követő eszmélés egybevág a liturgikus idő folyásával. A farsang végeztével, hamvazószerdával ugyanis a nagyböjt bünbánati időszaka veszi kezdetét, Jézus negyvennapos böjtölésének és kínszenvedésének emlékezte. Erről szól a soron lévő (36. sz.) költemény:

26 Vö. MARÓTHY Szilvia, *Börtönben koholt versek, versekben koholt börtön: Koháry István költészetéről = tév/hit – Tévedések és tévesztések a régi irodalomban: Fialatok Konferenciája 2017*, szerk. ETLINGER Mihály, MARKÓ Anita, PÁLFY Eszter, SZATMÁRI Áron, VIRÁG Csilla, VRABÉLY Márk, Bp., reciti, 2018, 20.

27 Mk 1,9–11. – Az idézet forrása: *Biblia: Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, s. a. r. RÓZSA Huba, Bp., Szent István Társulat, 2006.

28 A Koháry-életműről írott nagyszerű tanulmányában Varga Imre a technikát az álom-költészet egyik fajtájaként írja le. Vö. VARGA Imre, *A magyar barokk költészet egy változata: Koháry István börtön-költészet*, ItK, 1973, 501–513.

HAMVAS SZERDÁT ÉRVE, HAMVAT ÁMBÁR FEJEMRE NEM VÉVE,
MÁR ELHITTEM, HAMUVÁ ÉS PORRÁ VÁLIK TESTEM,
NEM KELL HÁT HIZLALNOM, SŐT BŐTÖLÉSRE KELL FOGNOM

Az ábrázolt konkrétumok vélhetőleg ezúttal sem nélkülözik a valóság alapot. Nincs okunk kételkedni abban, hogy a költő valóban szükségét szenvedett volna ezekben a napokban. Ámde az éhezés motívuma a fentiek értelmében úgyszintén spirituális tartalommal ruházható fel: az együtt-szenvedés (*compassio*) megvalósításával.²⁹

Ugyanakkor a 32–35. strófákban a beszélő egyértelművé teszi, hogy az üdvözülés záloga mégsem ez, hanem az istenfélelem. Ennek megfelelően készül az utolsó ítéletre:

Nem veszik kérdésben, voltam-é Regécben keserves fogságban,
Ott volt-é ínségem és keserűségem mostoha sorsomban,
Munkácson is fogva, nagy sokat koplalva jártam-é az vasban.

Semmit mindezekről, se több effélékrül nem fognak kérdezni,
Ördögnek fullánkját s megvetett hálóját tudtam-é kerülni,
Tudom, hogy megkérdik, s elölkerekedik, s meg fogják vizsgálni.

Bűnnek rút mocskában s undok rútságában hányszor keveredtem?
Örvény veszélyében s kifolyó mérgében mely sokszor kevertem?
Testemnek kedvezve s lelkemet megsértve mennyiszor vétkeztem?

Özvegyen s árvákon s ügyefogyottakon könyörült-é szívem?
Lenyomott ügyekért, szenvedt sérelmekért megszólalt-é nyelvem?
Ezeknek jóvára s pártjok fogására indult-é fel kedvem?

Ahogy azt Balassi kapcsán már említettem, a nagyböjt a lelkiismeret vizsgálatának ideje. A katolikus híveknek ebben az időszakban meg kell gyónni bűneiket, hogy a húsvéti szentáldozás kötelezettségének eleget tehessenek. A szentgyónásra való felkészülésben az úgynevezett lelki tükör nyújt segítséget. Ez egy olyan kérdéssorozat, mely hozzásegít a minden részletre kiterjedő gyónáshoz. Ilyennek tekinthető a fenti szakasz is. A beszélő csak ezzel számot vetve érzi úgy, hogy méltóképpen ünnepelheti Krisztus feltámadását a következő (37. sz.) versben:

ELÖL JÜTT AZ HÚSVÉT, ÖRÜLJÜNK, VIGADJUNK,
HÁLÁKAT IS ADJUNK ISTENNEK

A húsvét ó- és újszövetségi aspektusa is központi szerepet tölt be a tárgyalt versciklusban. Ószövetségi előképe a *pészah*, mely a kivonulás (*exodus*) ünnepe is. Mint emlékeztető, a haragvó Isten tíz csapással sújtotta Egyiptomot, megtörve

²⁹ Evidens gondolat a jezsuita neveltetésű Koháry számára. Vö. Loyolai Szent IGNÁC, *Lelkigyakorlatos könyve*, ford., szerk. BÁLINT József, HEVENESI János, MORLIN Imre, RÓZSA Elemér, RUPPERT Pál, JUHÁSZ Mária, Bp., Szent István Társulat, 1986 (A Lelki Élet Mesterei, 2), 191.

a fáraót, aki ezért engedélyezte, hogy a rabszolgaságban élő zsidók elhagyják az országot. Az Ószövetség tükrében Isten a szó betű szerinti értelmében is lehet szabadító.

Az Újszövetségben a húsvétvasárnap a feltámadás napja (*dominica resurrectionis*), a liturgikus év legnagyobb ünnepe. Erre épül a keresztény hívek jövőbeli reménye aziránt, hogy az evilági zárandoklás az örök hazába fog átvezetni. Az Újszövetség tükrében a feltámadás szabadulás a mulandóságából.

A tanítások szerint a megváltás végül a Szentlélek kiáradása által teljesedett be, mely esemény a feltámadást követő ötvenedik napon történt; ez a pünkösd. Ennek várása ihleti az alábbi (38. sz.) költeményt:

HÚSVÉT UTÁN NEMSOKÁRA MAJD ELVETŐDIK PIROS PÜNKÖSD NAPJA

A versek ezután nem követik tovább az egyházi év folyását. A záróakkordokban a beszélő az elkerülhetetlen halálra készül (39. sz.), váratlanul mégis sorsának jobbra fordulását tapasztalja (40. sz.), végül az eddigieket halmozással (*congeries*) összefoglalva (*recapitulatio*) zárja ciklusát (41. sz.).

Azt gondolom, fontos jelenségnek voltunk tanúi az imént, mégpedig a következő okokból adódóan.

A klasszikus retorika régóta megkülönbözteti egymástól a szó szerinti (*litteralis*) és az átvitt (*allegoricus*) jelentést. Az allegorikus beszédmódnak ugyanakkor több alakzata is van, melyek közül a spirituális vonatkozású gondolati síkot az *anagógé* fejezi ki. Ez a kifejezés magyarul felvezetést jelent, minthogy a figyelmet a magasabb rendű szférára, a keresztény teológia fogalmi rendszerében tehát a mennyek országára irányítja.

Koháry lírájának jellegzetessége az eszkatológikus szemlélet, a végső dolgok: a halál, a végítélet és az üdvösség célulví megközelítése. A tárgyalt ciklus, vagyis a *Sok óhajítás közben, ínség viselésben, éhség szenvedésben, keserves rabságban, Munkács kővárában szerzett versek* poétikai újszerűsége költészetünk történetében abban áll, hogy a költői életrajz egy kulcsfontosságú fejezete az anagógé eszközeivel élve (az üdvtörténetisével) mutat túl önmagán egy teljesebb értelem felé.